

Эхэ найхан нотагаа эд хамта мандуулаа!

БУРЯАД ҮНЭН

1995
ОКТАБРЬ
10
Намарай дунд хуэгшн
тахя
нарын 17
ВТОРНИК
гарагай 3
№191 (192842)
Газетын сэн
хэлсээтэ.

1921 оной
декабриин 21-наа
гараана

Бүгэдэ
арадай
газетэ

Ургаса хуряалга-95

ХУРЯАНААА ХУДАЛДАХА

Доодо-Жэрэмэй "Восход" гэнэн таряашадай ажахын гэшүүд зунай харануудта огород дээрээ найнаар хүдэлжэ гараа гээшэ. Нэн түрүүлэн эдэнэр 17 центнер үгэрсэ хуряжа, хотын дэлгүүр дээрэ өөхэдөө наймаалхадаа, ажахынгаа кассада горитой мүнгэ оруулаа. Тиэхэдэ хаянай 109 центнер свекло хуряжа, ажахынгаа амбаарта оруулан, наймаанда эльгээхэн байна. Гадна 320 центнер морхооб абтаа. Эдэ бүгэдэ түсэбөөр хараалагданада орходоо нилээдгүй элбэгээр гаража, ажахын гэшүүдэе урмашуулба.

Зунай харануудта огород дээрээ эсэхэ сусахы мэдэнгүй хүдэлжэ гарахан ажахын гэшүүд абахан ургасадаа аргагүй гамтайгаар хандажа, суглуулжа, ажахыдаа тушаахан, наймаанда гаргахан байнабди. - гэжэ звеное даагша Н.В.Степанова баяртайгаар хөөрэнэ. Элбэгээр гарахан капуста ороцотойл байха гэжэ найданабди, - гээд Надежда Владимировна мэдүүлнэ.

Таряашадай ажахын гэшүүдэй ургуулан огородой эдеэн мүнөө дээрээ ажахын склад соо хэбтэнэ. Огородой баян ургаса хуряжа абаха хэрэгтэ Люба Калашникова, Анна Русина, Елена Вишнякова, Наталья Калашникова, Зинаида Иванова, Наталья Лаптиева гэгшэд хубитаяа оруулалсаа гээд тэмдэглэе. Тус ажахын шэнэ хүтэлбэрилэгшэ Ф.Е.Русин баян ургасаяа түргөөр наймаалха асуудалда анхаралаа ехээр хандуулна.

Тарбагатайн аймаг

Т.СТЕПАНОВ.

БҮГЭДЫН БАЙДАЛ ТУХАЙ БОДОНОГҮЙ

Жэлхээ жэлдэ хүйтэнэй боложо эхилхэдэ, Улаан-Үдэ хотын зон гэртэнь дулаа үгэхье хүлээжэ зободог байна. Зайн галай элшэ хүсэ хэрэглэгшэд сагал-гнимэ байдалтай.

Энэшье удаа урданайхиһаа илгаатай байгаагүй. Гадна дэлгүүрэй эрхэ байдалда саг үргэлжэ мүнгэн хангай дутадахан ушарһаа бүришье тулюур байдал үзэгдэнэ. Августын 1-нэй байдалаар, дулаа болон зайн галай хүсэ хэрэглэгшэд акционернэ "Бурятэнерго" бүлгэмдэ 156 миллиард түхэриг үритэнхэй, тиэхэдэ акционернэ бүлгэм тэрээнһээ ехые-241,6 миллиард түхэриг үритэнхэй байгаа.

Мүнгэнэй дутадаһанһаа 1-дэхи ТЭЦ, 2-дохи ТЭЦ саг соогоо заһабарилангадгүй үлэн алдахан, мүн болсортгоо салингаа абадаггүйһөө боложо, эдэ предприятиян коллективүүд түбэй талмай дээрэ гаража, эрилтэшье табиһан гээшэ.

Гэхэтэй хамта энэ түгшүүрилтэ байдал нуларуулхын тула "Бурятэнерго" хүтэлбэрилэгшэд коллективтээ салин түлэхэ мүнгэ бэдэржэ гүйлдөө гэжэ ханана гүт? Үгыл ха.

Акционернэ бүлгэм "Ферда" түхэлэй хоёр машина абахадаа, 260 миллион түхэриг гаргашалаа. Зарим хүдэлмэригшэдын удаан болзороор 333 миллион түхэригэй урьһаламжа абаа. "УАЗ" түхэлэй 29 автомашина 519 миллион түхэригөөр абажа, хүнгэлэлтэйгөөр худалдаа.

Албанай хэрэгээр хариин гүрэнүүдээр ябалгада 115 миллион түхэриг гаргашалагдаа. Энээнһээ боложо акционернэ бүлгэмэй байдал ехээр хубилаагүй.

Акционернэ "Бурятэнерго" бүлгэмэй генеральна директор Г. О. Борисовта үбэдэ бэлдэхэ талаар ажал дээрэ гаргахан дутуу дундануудынь республикыннай Правительство зоожа, хээн хүдэлмэри тухайгаа харын туршада тоосохынь баадаха. Энэ болзор соо дулаа, элшэ хүсэ үгэдэг предпритинуудай бэлэдхэгдээгүй байгаа хаань, засагай зүгһөө үшөө шанга хэмжээ абахабди гэжэ хануулаа. Тиэхэдэ акционернүүд бүлгэмэйнгөө хүтэлбэрилэгшэдтэ өөһэдынгөө сэгналтэ үгэхэ дүүрэн эрхэтэй.

Буряад Республикын
Президентын болон
Правительствын хэблэлэй

НЕДОНДОНОЙХИЬОО ДУТУУГҮЙ

Мухар-Шэбэрэй аймагай
Левинэй нэрэмжэтэ
гансапше мүнөө бэшэ,
бүхэндэ тогтууртай баян
сабадагари республика
мэдээжэ анб даа.
ондоо таряалангай гектар
дунда зэргээр 16
орооно сохижо абаа
Байгша ондопше
дээрнээ дутуугүй ургаса
мандалахаар.

Ажахын дүй дүршэлөөр
комбайнернууд Алексей,
Брылевууд, Иван,
Калашниковууд,
Варфоломеев,
Бодров, Иван
таряа хуряалга
түрүүшын үдэрһөө
үндэр
хүдэлжэ, шэнэ
түлөө ёһотой тэмсэжэ
гэжэ суурхана.

Зурагуу дээрэ: ажахын
тарханай тоог дээрэ;
Александр Брылев.
С.Баддугевай фототекст

ЭЛҮҮР ЭНХЭ БУСАХАНЬ БОЛТОГҮЙ

Чечен, Республикадахи
байлдаае усадхаха хэмжээ
ябуулгануудта Россин
Федерациин Зэбсэгтэ хүсэнүүдэй
бүлэг сэрэгшэд, Дотоодын
хэрэгүүдэй хүдэлмэрилэгшэд
хабаадаһаар. Дотоодын
хэрэгүүдэй министрствэдэ алба
хэдэг хүбүүднэй хирэ-хирэ
болоод лэ, Чечен Республика
наа нэгэ бүлэг-МВД-гэй 25 хүбүүд
тишэ эльгээгдэбэ. Эдэнэр Чечен
Республикада хараһаа үлүү саг
соо алба хэхэ байна.

Хүбүүдэйнгээ элүүр энхэ
ябажа ерэхыень зальбарая.

Б. ЦЫРЕМПИЛОВ.

РЕСПУБЛИКЫН ШАГНАЛНУУД

Республикын Хүндэлэлэй
грамотаар шагнагдаба.

Автомобильна транспортын
талаар габьяатай байһанайнь түлөө
Буряад Республикын Президент
1995 оной сентябриин 28-най
Зарлигаар "Буряад Республикын
транспортын габьяата
хүдэлмэрилэгшэ" гэнэн хүндэтэ
нэрэ зэргэ олгобо гэбэл:

Степанов Владимир Ильичтэ-
АЗЛК-гай "Москвиче"
техническэ талаар хангалын
Улаан-Үдэ хотодохи станцин
директор,

Дряхлов Александр
Юрьевичтэ-Сэлэнгын аймагай
Гусиноозерск хотын
автотранспортна предпритиин
автобусой жолоошон.

Олон жэлэй туршада
оролдосотой бэрхээр
ажалаһанайнгаа түлөө Буряад
Республикын Президентын 1995
оной сентябриин 28-най
Зарлигаар Буряад Республикын
Хүндэлэлэй грамотаар
шагнагдаба гэбэл:

Калиевский Вячеслав
Петрович-Сэлэнгын аймагай
Гусиноозерск хотын
автотранспортна предпритиин
директор,

Помигалова Нина Акимовна-
акционернэ "Улан-Удэнское
авиапредпритие" бүлгэмэй
Нижнеангарскын аэропортын
диспетчер, Хойто-Байгалай
аймаг.

Ниитын болон гүрэнэй
органуудта олон жэлэй туршада

оролдосотой бэрхээр
ажалаһанайнгаа түлөө Буряад
Республикын Президентын 1995
оной сентябриин 28-на Зарлигаар
Хяагтын аймагай захиргаанай
гулваагай орлогшо Владимир
Замощкович Алсахаев Буряад
Республикын Хүндэлэлэй
грамотаар шагнагдаа.

Олон жэлэй туршада
оролдосотой бэрхээр
ажалаһанайнгаа түлөө Буряад
Республикын Президентын 1995
оной сентябриин 28-най
Зарлигаар Буряад Республикын
Президентын албанай болон
Правительствын ахамд
мэргэжэлтэ Бадмажап
Дамдинович Доржиев Буряад
Республикын Хүндэлэлэй
грамотаар шагнагдаба.

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН ХУУЛИ

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ТООЛОЛГЫН ПАЛАТА ТУХАЙ

БҮЛЭГ I.

ЮРЭНХЫ ДУРИМУУД

СТАТЬЯ 1. Буряад Республикын Арадай Хуралай Тоололгын палатын статус

Буряад Республикын Арадай Хуралай Тоололгын палата (саашаа - Тоололгын палата) хадаа Буряад Республикын Арадай Хуралаар эмхидхэн байгуулагдадаг, тэрэндэ тоосодог гүрэнэй мүнгэн хангай хиналтын саг үргэлжэ хүдэлдэг зургаан мүн.

Ажал ябуулгадаа Тоололгын палата Буряад Республикын Конституцияар, Россин Федерациин Конституцияар, тус Хууляар, Буряад Республикын болон Россин Федерациин бусад хуулинуудаар хүтэлбэрилэгдэдэг.

СТАТЬЯ 2. Тоололгын палатын зорилгонууд

Тоололгын палатын зорилгонууд болоно гэбэл:

- республикын бюджетэй олзо оршын ба гаршын статьянуудай, хэмжээнүүдэй, байгууламжын болон тусхай зорилготойгоор бээлүүлгын талаар республикын бюджетдээ гадуурхи жасануудай бюджетүүдэй болзор соогоо гүйсэдхэлгын хойнооо хиналта эмхидхэлгэ,

бээлүүлгэ; гүрэнэй хэрэгсэлнүүдэй гаргашануудай ба республикын зөөри зөөшэ хэрэглэлгын ашаг үрэ ехэтэй, шухала удха шанартай байлгыг тодорхойлолго;

- республикын бюджетэй ба республикын бюджетдээ гадуурхи жасануудай бюджетүүдэй проектнүүдые, олзо оршын статьянуудай ямар үндэсэ хууритай байлгыг сэгнэлгэ;

- республикын бюджетэй мүнгэ зөөриөө гаргашалагдадаг гаргашануудые гү, али республикын бюджетые, бюджетдээ гадуурхи республикын жасануудай бюджетүүдые бүридүүлгэдэ, гүйсэдхэлгэдэ нүлөөлдэг гаргашануудые хараалхан республикын хуулинуудай, мүн республикын гүрэнэй засагай зургаануудай нормативна хуулиин актуудай проектнүүдээр мүнгэн хангай экспертизэ;

- республикын бюджетэй болон бюджетдээ гадуурхи республикын жасануудай бюджетүүдэй тогтоогдохон дүнгүүдээ хазагайруулануудые шэнжэлгэ, тэдэниие усадхаха, мүн бүхы бюджетэй хэрэгыг нарижуулан

хайжаруулаха талаар шэглүүлгэ, дурадхалнуудые бээлэлгэ;

- Буряад Республикын Национальна банк Буряад Республикын этигэмжэлэн түлөөлгэдэ банкнуудта ба мүнгэн хангай-урьхаламжын банк эмхи зургаануудта республикын бюджетэй мүнгэ зөөриин, республикын бюджетдээ гадуурхи жасануудай мүнгэ зөөри хубаарилгын хуулиин ёһоор саг соогоо үнгэргэгдэдэг байлгыг хинэлгэ;

- республикын бюджетэй гүйсэдхэлгын хэргэ тухай мэдээ, үнгэргэгдэхэн хиналтын хэмжэе ябуулануудай үрэ дүнгүүд тухай тоосоонууд Буряад Республикын Арадай Хуралда саг үргэлжэ үгжэ байла.

СТАТЬЯ 3. Хиналта бээлүүлгын гол ёһонууд

Тоололгын палата республикын бюджетэй болон республикын бюджетдээ гадуурхи жасануудай гүйсэдхэлэй хойнооо хиналгыг хуули ёһын үзбэй, олондо мэдээсэжэ байлгын үндэс бээлүүлдэг.

БҮЛЭГ II.

ТООЛОЛГЫН ПАЛАТЫН БҮРИДЭЛ

БА БАЙГУУЛАМЖА

СТАТЬЯ 4. Тоололгын палатын бүридэл

Тоололгын палата Тоололгын палатын Түрүүлэгшээр, Тоололгын палатын Түрүүлэгшын орлогшоо, Тоололгын палатын аудиторнууднаа, Тоололгын палатын инспекторнууддээ бүридэдэг.

Буряад Республикын Арадай Хуралай Тоололгын палатын барижа байлада табалжа үгэдэг мүнгэ зөөриин хэмжээнүүдээр Тоололгын палатын Түрүүлэгшын дурадханай ёһоор Тоололгын палатын байгууламжые, аннарадай штатна расписание Буряад Республикын Арадай Хурал баталдаг.

СТАТЬЯ 5. Тоололгын палатын Түрүүлэгшэ ба Тоололгын палатын Түрүүлэгшын орлогшо

Тоололгын палатын Түрүүлэгшэ Буряад Республикын Арадай Хуралаар тушаалдаа томилогдодог. Буряад Республикын Тоололгын палатын Түрүүлэгшые томилхо тухай Тогтоолыг Буряад Республикын Конституциин Арадай Хуралай депутатуудай нийтэ тоогой олонхиин дуугаар нюуса, сэхэ хунгалтаар баталдаг.

Дээдэ хургуулитай, гүрэн түрые хүтэлбэрилгын, гүрэнэй хиналтын, экономикын, финансын талаар мэргэжэлтэ ажал ябуулгын дүй дүршэлтэй Буряад Республикын болон Россин Федерациин эрхэтэн Тоололгын палатын Түрүүлэгшэ байжа болохо.

Тоололгын палатын Түрүүлэгшэ Буряад Республикын Президенттэй, Буряад Республикын Арадай Хуралай Түрүүлэгшэтэй, Буряад Республикын Правительствын Түрүүлэгшын нэгдэхэ орлогшотой, Буряад Республикын Прокурортой, Буряад Республикын Конституциин Сүүдэй Түрүүлэгшэтэй, Буряад Республикын Верховно Сүүдэй Түрүүлэгшэтэй болон Буряад Республикын Дээдэ Арбитражна Сүүдэй Түрүүлэгшэтэй түрэл гаралай холбоотой байха ёһогүй.

Тоололгын палатын Түрүүлэгшэ:

- Тоололгын палатын Регламенттай зохиддуулан, Тоололгын палатын ажал ябуулгыг хүтэлбэрилдэг, тэрэнэй хүдэлмэриие эмхидхэдэг;

- Тоололгын палатын хүдэлмэри тухай тоосоонуудые Буряад Республикын Арадай Хуралда табиддаг;

Буряад Республикын гүрэнэй засагай зургаануудта болон тэрэнһээ газар тээгүүршье Тоололгын палатые түлөөлдэг.

Тоололгын палатын Түрүүлэгшэ Буряад Республикын Арадай Хуралай, тэрэнэй комитетүүд болон комиссинуудай, Буряад Республикын Правительствын, Буряад Республикын Правительствын Президиумэй заседанинуудта хабаадаха эрхэтэй.

Тоололгын палатын Түрүүлэгшэ Буряад Республикын Арадай Хуралай депутат, Буряад Республикын Правительствын гэшүүн байжа шадахагүй, багшалагын, эрдэмэй болон ондоо зохёохы ажал ябуулгаһаа гадна, түлбэритэй бусад ажал ябуулаха ёһогүй.

Тоололгын палатын Түрүүлэгшын орлогшыг томилхо тухай тогтоол депутатуудай нийтэ тоогой олонхиин дуугаар сэхэ нюуса хунгалтаар абтадаг.

Финансово-экономическа дээдэ хургуулитай, гүрэн түрые хүтэлбэрилгын, экономика болон мүнгэн хангыг

эмхидхэлгын, хиналгын мэргэжэлтэ ажал ябуулгын дүй дүршэлтэй Буряад Республикын болон Россин Федерациин эрхэтэн Тоололгын палатын Түрүүлэгшын орлогшо байжа болохо.

Тоололгын палатын Түрүүлэгшын орлогшо Буряад Республикын Президенттэй, Буряад Республикын Правительствын Түрүүлэгшын нэгдэхэ орлогшотой, Буряад Республикын Арадай Хуралай Түрүүлэгшэтэй, Буряад Республикын Прокурортой, Буряад Республикын Конституциин Сүүдэй Түрүүлэгшэтэй, Буряад Республикын Верховно Сүүдэй Түрүүлэгшэтэй болон Буряад Республикын Дээдэ Арбитражна Сүүдэй Түрүүлэгшэтэй түрэл гаралай холбоотой байха ёһогүй.

Тоололгын палатын Түрүүлэгшын орлогшо Тоололгын палатын Регламенттай зохиддуулан, тушаалта уялгануудаа бээлүүлдэг, Тоололгын палатын Түрүүлэгшын угы байха үедэ тэрэнэй уялгануудые гүйсэдхэн бээлүүлдэг, Тоололгын палатын Түрүүлэгшын даалгабаряар Тоололгын палатые Буряад Республикын гүрэнэй засагай зургаануудта, тэрэнһээ газар тээгүүршье түлөөлдэг.

Тоололгын палатын Түрүүлэгшын орлогшо Буряад Республикын Арадай Хуралай, тэрэнэй комитетүүд болон комиссинуудай, Буряад Республикын Правительствын, Буряад Республикын Правительствын Президиумэй заседанинуудта хабаадаха эрхэтэй.

Тоололгын палатын Түрүүлэгшын орлогшо Буряад Республикын Арадай Хуралай депутат, Буряад Республикын Правительствын гэшүүн байха ёһогүй, багшалагын, эрдэмэй болон ондоо зохёохы ажал ябуулгаһаа гадна, бусад түлбэритэй ажал ябуулга эрхилхэ ёһогүй.

СТАТЬЯ 6. Тоололгын палатын аудиторнууд

Республикын бюджетэй нийтэ нэгэн зорилготой олзо оршын гү, али гаршын бүхы статьянуудые, бүлэг гү, али хэдэн статьянуудые нэгдүүлдэг Тоололгын палатын ажал ябуулгын тодорхой шэглэлнүүдые толгойлдог тушаалта нюурнууд Тоололгын палатын аудиторнууд болодог. Тоололгын палатын аудиторнуудай нэгэнэй толгойлдог Тоололгын палатын ажал ябуулгын шэглэлнүүдэй тодорхой удха Тоололгын палатын Коллегеэр тогтоогдодог.

Финансово-экономическа дээдэ хургуулитай, гүрэнэй хиналтын, экономикын, финансын талаар мэргэжэлтэ ажал ябуулгын дүй дүршэлтэй Буряад Республикын болон Россин Федерациин эрхэтэн Тоололгын палатын аудиторнуудаар томилогдохе аргатай.

Дээдэ хургуулитай болон ондоо шэглэлэй мэргэжэлтэ ажал ябуулгын дүй дүршэлтэй хүнүүд Тоололгын палатын аудиторнуудай нийтэ тоогой дүрбэнэй нэгэ хубиһаа үсөөн бэшэ хэмжээгээр аудиторнуудай тушаалда томилогдодог.

Тоололгын палатын аудиторныг томилхо тухай Буряад Республикын Арадай Хуралай Тогтоол Буряад Республикын Арадай Хуралай хунгалдан депутатудай нийтэ тоогой олонхиин нээмэл аргаар дуугаа үгэлгөөр абтадаг.

Тоололгын палатын аудиторнуудай бүридэл тус Хуулиин хүсэндөө ороһонһоо хойшо хоёр хараһаа оройтуулангүй бүридүүлэгдэхэ ёһотой.

Тоололгын палатын аудиторай тушаалай саг байгаа гээшэ хаань, тэрэ хоёр хара хүрэтэр саг турша соо ондоо хүнөөр хэлгэгдэдэг.

Тоололгын палатын аудиторнууд Тоололгын палатын Регламенттаар тогтоогдохон эрх мэдэлэйнгээ хэмжээгээр тэдэнэй толгойлдог шэглэлнүүдэй ажал ябуулгыг эмхидхэлгын бүрэлдэхэ асуудалнуудые бээе даагаад шийдхэлгэ тоосоонуудые бээлүүлдэг, тэдэнэй үнэн зүбэй тухай харюусадаг.

Тоололгын палатын аудиторнууд Буряад Республикын Арадай Хуралай, тэрэнэй комитетүүд болон комиссинуудай, гүйсэдхэхэ засагай зургаануудай болон ондоо гүрэнэй зургаануудай коллегинүүдэй заседанинуудта хабаадаха эрхэтэй.

Тоололгын палатын аудиторнууд багшалагын эрдэмэй болон ондоо зохёохы ажал ябуулгаһаа гадна, бусад түлэгдэдэг ажал ябуулга эрхилхэ шадахагүй.

СТАТЬЯ 7. Тоололгын палатын Коллеги

Тоололгын палатын хүдэлмэриие түсээлгэжэ ба эмхидхэлгын асуудалнуудые хаража үзэхы хиналта-шалгалтын ажал ябуулгын, шалгалтын үрэ дүнгүүдэй методологи зохёохын, Буряад Республикын Арадай Хуралда эльгэгдэдэг тоосоонуудые, тобшо мэдээсэлнүүдые баталхы тула Тоололгын палатын Коллеги байгуулагдадаг. Тоололгын палатын Түрүүлэгшэ, Тоололгын палатын Түрүүлэгшын орлогшо, Тоололгын палатын аудиторнууд, Буряад Республикын Арадай Хуралай Бюджетэй, налогуудай, финансын ба банкнудын талаар комитетдэй түрүүлэгшэ тушаал зэргээр Тоололгын палатын Коллегиин бүридэлдэ оролдог.

Тоололгын палатын Түрүүлэгшын, Тоололгын палатын Түрүүлэгшын орлогшын хамтаар дурадхалаар, Буряад Республикын Арадай Хуралай Советтэй зүбшэхэнэй ёһоор Коллеги Тоололгын палатын Регламентые абадаг, Тоололгын палатын аудиторнуудай толгойлдог ажал ябуулгын хар шэглэлнүүдэй удхыг баталдаг.

СТАТЬЯ 8. Тоололгын палатын аппарат

Тоололгын палатын аппарат Тоололгын палатын инспекторнүүдхээ болон штадай бүрэлдэхэ хүдэлмэрилэгшэдхөө бүридэдэг.

Тоололгын палатын эрхэ мэдэлэй хэмжээгээр хиналта заагагүй эмхидхэлгэ ба тэрэниие үнгэрхэ Тоололгын палатын инспекторнүүдэй албан уялгануудта ородог.

Тоололгын палатын аппарат хүдэлмэрилэгшэдэй эрхэнүүд, уялганууд харюусалга, мүн тэдэнэй алба хэлгын эрхэ байдаг тус Хууляар, республикын гүрэнэй албан тухай хууляар, Ажал болон хууляар хараалагдаһан бусад нормативна актууд тухай Россин Федерациин Хууляар тодорхойлогдодог.

Эрилтэнүүд хаража үзэлгэ ба тобшолол хэлгье бэлдэлгэ тухай гү, али тэрэниие хэхээ арсалга тухай шийдхэбэри Тоололгын палатын Коллеги абадаг. Хэрбээ тобшолол хэлгэдэ арсалтын оробол, Тоололгын палатын Түрүүлэгшэ тэрэнэй шалтагаан харуулан документ бусаадаг.

Тоололгын палатын тобшолол соо Буряад Республикын эрхэ түлөөлэгшын болон гүйсэдхэхи засагай зургаануудай абанан шийдхэбэринүүдтэ политическэ сэгнэлтэ байха ёһогүй.

СТАТЬЯ 21. Хиналтын хэмжээ ябуулгануудай дүнгүүдэй шэнжэлэл

Тоололгын палата үнгэргэгдэжэ байһан хиналтын хэмжээ ябуулгануудай дүнгүүдые саг үргэлжэ шэнжэлдэг ба республиканска бюджетэй мүнгэ зөөрин олзо оршо болон гаргашануудые бүридхэлгэдэ дайралдаһан хуули буса ябадалнуудай шалтагаанууд болон хойшолонгуудые шэнжэлдэг.

Абтан мэдээнүүдэй үндэһөөр Тоололгын палата Буряад Республикын бюджетно-финансова байгууламжые хүгжөөхэ ба бюджетэй хуули гаргалгыг хайжаруулха талаар дурадхалнуудые зохёодог ба тэдэниие Буряад Республикын Арадай Хуралай үзэмжэдэ табидаг.

СТАТЬЯ 22. Буряад Республикын хиналтын бусад зургаануудтай Тоололгын палатын харилсаан

Буряад Республикын Президентын ба Буряад Республикын Правительствын хиналтын зургаанууд, Буряад Республикын Дотоодын хэрэгүүдэй министерство, Финансын министерство, Буряад Республикадахи гүрэнэй налогой инспекци, Буряад Республикын налогой полициин департамент болон гүрэнэй хиналтын бусад зургаанууд Тоололгын палатын ажал ябуулгада туһаламжа үзүүлхэ ёһотой, тэрэнэй эрилтээр ревизиин ба шалгалтын дүнгүүд тухай мэдээсэл үгтэдэг.

Тоололгын палата өөрингөө эрхэ мэдэлэй хэмжээн соо хиналта-шалгалтын хүдэлмэри эрхилхэдээ, гүрэнэй хиналтын зургаануудые ба тэдэнэй түлөөлэгшэдые, мүн хэлсээнэй үндэһэндээ гүрэнэй бэшэ аудиторска албануудые, зарим мэргэжэлтэдые энэ хэмжээ ябуулгануудта хабаадуулаха эрхэтэй.

СТАТЬЯ 23. Шалгалтын дүнгүүдтэй Тоололгын палатын танилсуулга

Тоололгын палата үнгэргэгдэһэн хиналтын хэмжээ ябуулгануудай дүнгүүдээр Буряад Республикын гүрэнэй засагай зургаануудта, шалгалдаһан предприятинуудай, зургаануудай ба эмхинүүдэй

хүтэлбэрилэгшэдтэ элирүүлэгдэһэн эбдэлгэнүүдые усадхын тула хэмжээнүүдые абахын, гүрэнэй үзүүлэгдэһэн гарза хожидолнуудые түлбэрилхын ба Россин Федерациин болон Буряад Республикын жуулинуудые эбдэлгэдэ гэмтэй тушаалта нюурнуудые харюусалгада хабаадуулхын тула албан ёһоной танилсуулга эльгээдэг.

Тоололгын палатын эльгээһэн танилсуулга тэрэн соо заагдаһан болзорто гү, али болзорой заагдаагүй байгаа хаань, тэрэниие абанан үдэрһөө хойшонхи 20 үдэрэй туршада харагдаха зэргэтэй.

Шалгалтын гү, али ревизиин үнгэргэгдэхэдэ, гүрэнэй мүнгэн, мүн материална зөөриие хулууһан ушарай гү, али бусад хорото ябадалай элирүүлэгдээ һаа, Тоололгын палата шалгалтын гү, али ревизиин материалнуудые хуули сахидаг зургаануудта саг дары дамжуулдаг.

Статья 24. Тоололгын палатын заабари

Шалгалдажа байһан объектүүд дээрэ бюджеттэ, бюджетдээ гадуур жасануудта налогуудые, татабаринуудые болон бусад түлбэринүүдтэй хабаатай финансын ба олзын хэрэг эрхилэгшын ажалабуулгада, мүн бюджетэй мүнгэн зөөриие хэрэглэгдэхэ эбдэлгэнүүдэй гаргагдбал, Тоололгын палата шалгалдаһан предприятинуудай, зургаануудай, эмхинүүдэй захиргаанда заагагүй бэелүүлэгдэхэ заабаринуудые үгэхэ эрхэтэй.

Тоололгын палатын заабаринуудта Тоололгын палатын түрүүлэгшын гү, али түрүүлэгшын орлогшын гар табидаг.

Гүйсэдхэхи засагай республиканска зургаануудта, Буряад Республикын Правительствын гешүүдтэ, мүн нюотагай өөһэдэгөө хүтэлбэрилхэ засагай гүйсэдхэхи зургаануудай хүтэлбэрилэгшэдтэ эльгээгдэхэ Тоололгын палатын заабаринуудые Тоололгын палатын коллеги абадаг ба Тоололгын палатын түрүүлэгшэ гү, али түрүүлэгшын орлогшо гар табидаг.

Тоололгын палатын коллеги заабаринуудые болжуулжа гү, али тэдэндэ хубилалтануудые оруулжа шададаг.

Заабаринуудые дүүргээгүй ушарта Тоололгын палата Буряад Республикын Арадай Хуралай Советтэй зүбшэжэ, сүүдтэ хандаха эрхэтэй. Заабаринуудые буруушаажа, сүүдтэй гуримаар гомдол бариха болодог.

СТАТЬЯ 25. Тоололгын палатын коллегийн гешүүдтэй тусгаар ханал

Шалгалтын ба ревизиин дүнгүүд тухай тоосоннуудые хаража үзэхыень Тоололгын палатын коллегидэ тэдэниие үнгэргэлгэдэ харюусалгатай байһан аудиторнууд табидаг. Тэдэниие харалтын дүнгүүдээр Тоололгын палатын коллеги шийдхэбэри абадаг, Тоололгын палатын коллегийн заседаниие хүтэлбэрилэгшэ энээндэ гар табидаг.

Абтанан шийдхэбэриие зүбшөөгөөгүй Тоололгын

палатын коллегийн гешүүн ба бүлэг гешүүн үдэрэй болзорто тусгаар ханалаа Тоололгын палатын түрүүлэгшэдэ мэдүүдэг, тэрэнь Тоололгын палатын коллегийн шийдхэбэридэ хабсаргагдаха тэрэнтэй хамта толилогдохо зэргэтэй.

Шалгалтын ба ревизиин материалнуудые Буряад Республикын Арадай Хуралда үгэхэдөө, Тоололгын палатын коллегийн гешүүдтэй тусгаар ханал соносхогдодог. Хэрбээ Тоололгын палатын түрүүлэгшэ гү, али Тоололгын палатын түрүүлэгшэ орлогшо тусгаар ханамжатай байха ушарто хохёодобол, тэдэнэртэ нэмэлтэ элидхэл тула үгэ үгтэдэг.

СТАТЬЯ 26. Шалгалта ба хиналта хэмжээ үедэ Тоололгын палатын инспекторнуудэй этгэмжэнүүд

Тоололгын палатын инспекторнууд бюджеттэ, финансын шалгалта хэхэ талаар албанай уламжа дүүргэхэдээ, гүрэнэй зургаануудтай, предпритинуудта, эмхи зургаануудтай, организацинуудта, банкнуудта ба зөөрин хэлбэриһэнь дулдыдангүй урьһаламжа-финансово бусад албан зургаануудта хаагүй орохо эрхэтэй.

Шалгалта гү, али ревизи үнгэргэжэ ба Тоололгын палатын инспекторнуудтэ ажал таарамжатай арга боломжонуудые шалгалтын ороһон объектүүдтэй хүтэлбэрилэгшэд олохо хэрэгтэй болохо байра үгэдэг.

СТАТЬЯ 27. Тоололгын палатын инспекторнуудэй эрилтэнүүдые дүүргэн уялгата ёһон

Тоололгын палатын инспекторнуудтэй уялгануудаа дүүргэлгэтэй хабаатай эрилтэнүүд гүрэнэй зургаанууд, мүн ямар мэдэлэй хэмжээ зөөрин хэлбэриһэнь дулдыдангүй предпритинуудтай албан зургаанууд ба эмхинүүд заагагүй бэелүүдтэ.

СТАТЬЯ 28. Тоололгын палатын инспекторнуудэй харюусалга

Россин Федерациин ба Буряад Республикын Хуулин ёһоор Тоололгын палатын инспекторнууд гүрэнэй зургаануудта үгтэһэн гү, али олоһон мэдээсэгдэһэн тэдэнэй үнгэргэгдэһэн шалгалтанууд ба ревизиүүдтэй дүнгүүдтэй сохон зүб байһан тухай харюусалгатай, мүн гүрэнэй болон хуули хамгаалагдадаг бусад нюусые тараага харюусалгада хабаадуулагдадаг.

БҮЛЭГ IV. ТҮГЭСХЭЛЭЙ ГУРИМУУД

СТАТЬЯ 29. Тоололгын палатын хүдэлмэрилэгшэдтэй хуулига статусай найдуулганууд

Буряад Республикын Арадай Хуралай зүбшөөлгүгөөр Тоололгын палатын түрүүлэгшэ, орлогшонь баригдаха, арестовалагдаха, уголовно харюусалгада хабаадуулагдаха ёһогүй.

Тоололгын палатын түрүүлэгшэ, Тоололгын палатын түрүүлэгшын орлогшо тушаа уголовно хэрэг Буряад Республикын прокурор лэ үүдхэжэ магад.

Тоололгын палатын тушаалта нюурнуудта албанайнгаа уялгы дүүргэлгэдэ һаад хэхэ, үгы һаа, хэн нэгэнэй туһада шийдхэбэри абалгы туйлаха зорилготойгоор нүлөөлгэ, хүсэ хэрэглэлгэ, доромжолго, мүн хардалга гү, али тэдэнэй албанайнгаа уялгануудые дүүргэлгэ тухай хазагайруулагдаһан мэдээсэлнүүдые тараалга Россин Федерациин хууляар тогтоогдоһон харюусалгада хабаадуулагдадаг.

Тоололгын палатын түрүүлэгшэ, Тоололгын палатын түрүүлэгшын орлогшо ба Тоололгын палатын аудиторнууд мэргэжэлэй бээ даанги байлгын найдуулгануудтай байдаг.

Тэдэниие томилһон Буряад Республикын Арадай Хуралай шийдхэбэреер иимэ ушарнуудта тэдэнэр болзорһоо урид тушаалһаа сүлөөлэгдэдэг гээбэл:

а) Россин Федерациин ба Буряад Республикын Хуулинуудые тэдэнэй эбдэлгэ гү, али албанай талаар хорото ябадал гаргабал, хэрбээ энэ шийдхэбэриин түлөө Буряад Республикын Арадай Хуралай бүхы депутатуудай гурбанай хоёр хубиһаа доошо бэшэнь дуугаа үгэбэлнь;

б) тушаалһаа бууха тухай өөрын мэдүүлгэ барибалнь;

в) тэдэниие өөрынгөө хэрэгтэй түлөө харюусажа шадахагүй гээд мэдэрһэн сүүдтэй шийдхэбэриин хуулига ёһоор хүсэндөө ороболнь;

г) тэдэнэй 65 наһа хүрээбэлнь;

д) Буряад Республикын шэнэ зарлалай Арадай Хуралай палатын бүридүүлэгдэхэдэ, тийхэдэ Буряад Республикын шэнэ зарлалай Арадай Хуралай хүдэлжэ

эхилхээрнь зургаан хараһаа бага бэшэ болзорой үнгэрөөд байхада Тоололгын палатын түрүүлэгшын, Тоололгын палатын түрүүлэгшын орлогшын, Тоололгын палатын аудиторнуудтэй этгэмжэнүүдые болзорһоо урид болжуулха шийдхэбэри абтажа магад, хэрбээ энэ шийдхэбэриин түлөө Буряад Республикын Арадай Хуралай бүхы депутатуудай гурбанайнь хоёрһоо доошо бэшэнь дуугаа үгэбэлнь.

Тоололгын палатын ажаябуулга Буряад Республикын Арадай Хуралай тараагдаһан ушарһаа болжуулагдадаггүй.

СТАТЬЯ 30. Тоололгын палатын хүдэлмэрилэгшэдтэй материална болон социальна хангалга

Тоололгын палатын хүдэлмэрилэгшэдые материална болон социальна талаар Буряад Республика хэрэгтэй хэмжээнүүдые абадаг. Тоололгын палатын инспекторнуудтэй тушаалай салин Буряад Республикын Президентын ба Правительствын аппаратай хүдэлмэрилэгшэдтэй таарамжатай тушаалтадай салинһаа 20 процентээр дээгүүр тогтоогдодог.

Тоололгын палатын аппаратай бусад хүдэлмэрилэгшэдтэй тушаалай салин Буряад Республикын Правительствын аппаратай хүдэлмэрилэгшэдтэй тушаалай салингай хэмжээндэ тогтоогдодог.

Тоололгын палатын хүдэлмэрилэгшэдтэй тусаалай салинда нэмэлтэнүүд Буряад Республикын Правительствын аппаратай хүдэлмэрилэгшэдтэ тодорхойлогдоһон гуримаар ба хэмжээгээр тогтоогдодог.

Финансын шалгалтын зургаануудта арбан жэлһээ дээшэ ажаллаһан Тоололгын палатын хүдэлмэрилэгшэдтэ календарна 10 үдэртэ үргэлжэлхэ нэмэлтэ амаралта үгтэдэг, харин 15 жэлһээ дээшэ ажаллагдадаг - календарна 15 үдэртэ үргэлжэлхөөр.

Тоололгын палатын түрүүлэгшын нара бүриин салин ба тэрэндэ нэмэлтэнүүд Буряад Республикын Арадай Хуралай комитеттэй түрүүлэгшын тушаалай салингай ба энэ салинда нэмэлтэнүүдтэй хэмжээгээр тогтоогдодог.

Тоололгын палатын түрүүлэгшын орлогшын нара бүриин салин ба тэрэндэ нэмэлтэнүүд Буряад Республикын Арадай Хуралай комитеттэй түрүүлэгшын орлогшын тушаалай салингай хэмжээгээр тогтоогдодог.

Тоололгын палатын аудиторнуудтэй нара бүриин салин ба тэрэндэ нэмэлтэнүүд Буряад Республикын Арадай

Хуралай аппаратай таһагай начальнигай тушаалай салингай ба энэ салинда нэмэлтэнүүдтэй хэмжээгээр тогтоогдодог.

СТАТЬЯ 31. Регионууд хоорондын харилсаан
Тоололгын палата Россин Федерациин субъектүүдтэй тоололгын болон шалгалтын палатануудтай ба парламентска шалгалтын зургаануудтай, мүн регионууд хоорондын нэгдэлнүүдтэй харилсаатай байдаг, харилсаан тухай тэдэнэртэй хэлсээнүүдые батадаг.

СТАТЬЯ 32. Тоололгын палатын ажал ябуулгын тухай мэдээсэл

Тоололгын палата ажал ябуулга тухай мэдээсэл олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлтэй ходо үгэжэ байдаг.

Тоололгын палата квартал бүхэндэ бюллетен хэблэдэг.

Тоололгын палатын хүдэлмэри тухай тоолжол бүхэндэ Буряад Республикын Президенттэй Арадай Хуралда үгтэдэг ба "Бурятия", "Бурятия үнэн" газетгэнүүдтэ заагагүй толилогдодог.

Гүрэнэй нюусануудые хамгаалгатай хабаатай шалгалтын материалнуудай дүнгүүд Буряад Республикын Арадай Хуралай хаамал засагшын дээрэ соносхогдодог.

СТАТЬЯ 33. Тус Хуулин хүсэндөө ороло
Тус Хуули хадаа тэрэнэй тунхаглагдаһан үгтэй хүсэндөө орохо.

Буряад Республикын Президенттэй
Л. В. ПОТАПОВ

Улаан-Үдэ хото,
1995 оной сентябриин 7.

(Үргэлжлэл. Эхинийн сентябрийн 5, 6, 7, 8, 12, 13, 14, 15, 19, 21, 22, 26, 27, октябрийн 3, 4, 5, 6-най дугаарнуудта.)

ТОМО ТЭРГЭ - Тэргэ гэж нэртэй тээбэрийн хэрэгсэл, барагсаалан бодсбол, 5 мянга гаран жэлэй урда тээ би болоһон байна.

Монгол үндэһэтэнэй түүхэдэ болон "Нюуса тобшодо" XIII зуун жэлэй үедэ монгол аймагууд түмэр тэргэ хэрэглэжэ байһан тухай бэшээтэй байдаг.

Тэрэ хадаа анха түрүүн Түб Азиин тала хээрын нүүдэлшэдэй дунда би болоһон гэжэ тоологдоно.

Монголшуудай XIII зуун жэлэй үедэ хэрэглэжэ байһан тэргэ тухай П. Карпини, И. Рубрук, Марко Поло гэгшэдэй бэшэжэ байһаниие үзэжэ харахада, тэргэдэ хүүхэд, хүүгшэд, эмэгтэйшүүл нуужа ябадаг, харин хуллэһэн мориндо эмээл тохожо, эрэшүүл унажа ябадаг байгаа. Тэргэдэ хуллэдэг гол мал, зүдхэхэ хүсэниинь гэхэдэ, морин, сар, тэмээн байһан юм.

Тэргэнүүд ехэ олон янзын байгаа. Түмэр тэргэ шанар һайтай, бата бүхэ байһан тула хамгаалха хэрэгсэл боложо, сэрэгэй үедэ хэрэглэгдэдэг хэн.

Монголшууд эртэ урда саһаа эхилэн, түмэр олзборилон, янза бүрийн түмэр эдлэл хэнэйшье гар харангүй, бээ даажа үйлэдбэрилэн, бага, ехэ хэмжээтэй янза бүрийн тэргэнүүдые дархалдаг байгаа.

Тэрэ үеын томо тэргэ тухай Г. Рубрук өөрынгоо хараһан, үзһэн тухай бэшэхэдэ, иигэжэ тэмдэглэһэн юм: "Тэдэ гэр мэтэ маша томоор дархалагдадаг байгаа. Заримдаа тэргын үргэниинь 10 метр болодог хэн. Би нэгэ тэргын хөр сахаригай хоорондохи зайе хэмжэхэдэмни, 6 метрһээ үлүү боложо байгаа хэн. Дээрэхи гэрынь сахаригуудһаа хоёр тээшээ тус бүрээ 1,5 метр үлүү гаража байгаа бэлэй.

Нэгэ тэргэдэ 22 сар хөөмэгшлөөд, гэдэнь арба нэгэ арбан нэгээр зэргэлэн жагсажа байхыень би хараһан хүм.

Тэргын голынь далбагата

ЧИНГИС ХААН ТУХАЙ ТАБЦА ТАЙЛВАРЧ ТАЛУ

онгосын нургааг мэтэ ута, бүдүүн ба тэргэ дээрэхи гэрэй үүдэндэ нэгэ хүнэй сарнуудые туужа зогсохыень хараа хэм".

Гэр тэргын булые ехэнхидээ шэрэмээр хэдэг байһан тула мүнөө үедэ олдоһон булануудай зариманиинь 20 килограмм шэгнүүртэй байдаг юм.

ТҮМЭР МЭЛИГ - Хорезмын сэрэгэй жанжин. Хорезмын шах Мухаммед, тэрэнэй эхэ Теркин хатан гэгшэдтэй таарадаггүй байһан ушарһаа үсөөн сэрэгээ дахуулан, эндэ, гэндэ ябажа байдаг байба.

Чингис хаанай Хорезмдэ добтолходо, Түмэр Мэлиг зуу гаран сэрэгээрээ Ходжент хотые хамгаалжа, эрэлхэгээр байдаба.

Түмэр Мэлиг Жалал-Ад-Динтай нилэжэ, Перван хотын оршомдо Чингисэй Шихихутаг ноёной ударидаһан сэрэгые бута сохиһон байна. Тиихэдэнь Зэбэ, Сүбэдэй, Тогочар гурбан жанжинай сэрэг Жалал-Ад-Дин, Түмэр Мэлигэй сэрэгтэй байлдажа, тэдэниие Инд мурэн хүрэтэр намнаһан юм. Энэ байлдаанда Чингис хаан өөрөө оролсобо.

ТУРЫН БЭШЭГ - Алибаа улас дотор албан хэрэг хүтэлхын тула хууляар тогтоон хэрэглэгдэдэг бэшэгые түрын бэшэг гэдэг. Дэлхэй дээрэ үлэмжэ ехээр тараһан латин, араб, санскрит гэхэ мэтын хэлэ бэшэгые нилээд олон уласууд түрын бэшэг болгоһон байна.

Тэрэшэлэн олон улас оронууд өөр өөрын үндэһэн үзэг бэшэг зохёоһон юм. Монголшууд хадаа арбаад зүйлэй үзэг бэшэг хэрэглэжэ ерһэн түүхэтэй. Тэдэниингээ хэдэн бэшэгые түрын албанай бэшэг болгон, хэрэглэжэ абаһан байна.

Эгээл эртэнэй болоод тон удаан хэрэглэгдэһэн бэшэг гэхэдэ, уйгаржан монгол бэшэг болоно. Энэ бэшэгые уйгур, монгол уласууд нэгэ зэргэ манай тоололгын нэгэ дугаар мянган жэлэй дундуур багта абажа хэрэглэһэн бололтой.

Харин тэрэниие улас гүрэнэй хэмжээгээр хэрэглэхэ бэшэг болгоһон сагын гэхэдэ, XIII зуун жэлэй үе болоно. Тодорхойлходо, Чингис хаанай зарлигаар энэ бэшэгые уласай бэшэг болгоһон юм.

Тэрэнэй удаа монгол гүрэн үргэжэжэ, мэдэлдэнь хитад,

түбэд, солонгос, түүрэг, таджиг гэхэ мэтын олон үндэһэ яһатан харьяалагдаха болоһон тула тэдэ угсаатанай хэлэ аялгые адли тэмдэглэжэ шадаха ниитэмэл бэшэг гаргаха хэрэгтэй болоходонь, тэрэ сагай монголой ехэ хаан Хубилайн зарлигаар уласай багша Пагва ламын зохёоһон "дүрбэлжэн бэшэг" гэдэгые түрын бэшэг болгожо, алибаа зарлиг тунхаглаха, шагнаха, үргэмжэлхэ гэхэ мэтэдэ хэрэглэдэг болоһон байна. Юан гүрэнэй шэнэ бэшэг зуу гаран жэлдэ хэрэглэгдэһэн байна.

Тиихэдэ эңэ бэшэгые монгол бэшэгтэй хабсарган хэрэглэдэг байгаа. XVII зуун жэлэй үеһөө тодо бэшэг, соёмбо гэхэ мэтын шажан түрын удхатай шэнэ бэшэг гаража, тодо бэшэгынь Ойрад монголдэ үргэнөөр дэлгэрбэ.

XVIII зуун жэлэй үеһөө монгол орон манжа чин уласай мэдэлдэ ороһон тула, манжа бэшэгые түрын гол бэшэг болгон монгол үзэгые дахалдуулан хэрэглэдэг болобо.

XX зуун жэлэй эхиндэ, 1911 ондо монгол орон сүлөөржэ, монгол уласые хэргээн байгуулхын тула, монгол бэшэг дахинаа улас түрын бэшэг болгогдоһон байна.

Улас түрын-соёлой ушараар монгол бэшэгые хэлгэхэ оролдолго 1930-1940-өөд ондо эдэбхижэжэ, зүблэлтэ Ород уласай нүлөөгөөр кирилл бэшэгые 1943 онһоо түрын бэшэг болгоходонь, монгол бэшэг мартагдахадаа хүрэжэ байгаа. 1990 онһоо Монголдэ болоһон шэнэлэлгын аша туһаар монгол бэшэг дахинаа гүрэн түрын бэшэг болохо арга боломжотой болонхой.

ТҮРЭНЭЙ ҮДЭР - Суута богдо Чингис хаан Цагадай хүбүүдһээ, хурим найрай эгээл дээдэ хурим ямар бэ гэжэ асууба. Тиихэдэнь Цагадай:

- Хуушан он бидэнһээ
- Хангиржа ошобо гэжэ,
- Шэнэ он бидэндэ
- Шэлжэржэ ерэбэ гэжэ,
- Үлзы хутаг түхөөжэ
- Хуримлахадань,
- Хуримай дээдэнь тэрэ бэд даа, - гэжэ үгүүлбэ.

Тиихэдэнь Чингис хаан хэлэбэ ха:

- Тэрэ бэшэ-ээ. Нарайгаар хахасаһан хүүгэдэ нэрэ үгэдэггүй, хэбэлһээ унаад, гэгээн нара харабал, хэниие таанад дурдахабта, хэнэй нэрэ

нэрлэхэбта? Энээнһээ хойшо эсэгэһээ гараһан, эхэхээ түрэнэн үдэрөө оложо, гэдэнээ хүндэлжэ уулзабал, дээдэ хуримшни тэрэ бшуу, гэжэ зарлиг буулгаһан байна.

Үгэдэйн нэгэ удаа түрэнэн үдэрөө мартаһадань, Чингис хаан хануулжа байба. Чингис хаан Үгэдэйн түрэнэн үдэрые тэмдэглэхэ гэжэ эдее, будаа бэлдэхүүлжэ, хүлээжэ байһан юм.

ТУЛУЙ-Тулуй харагшан үхэр жэлтэй, 1193 ондо түрэнэн юм. Тулуй болбол Бэртэ үжин хатанһаа түрэнэн одхон хүбүүниинь болоно. Тэрэ хара багаһаа хаан эсэгэһээ һалангүй, аян дайндашые дахалдан ябадаг бэлэй. Тиимэһээ хаанай сэрэг ударидаха арга шадабарие хэнһээшые үлүү гүнзэгыгөөр ойлгожо абаһан гэдэг байһан юм.

Тулуй түрэлхийн уужам зөөлэн зантай хэн. Харин дайн байлдаанда дошхон арсалан шэнги зоригтой бэлэй. 1212 ондо Алтан уласай Дэшин хотые байлдан эзэлхэдэ, Тулуй болон хүрэгэн Чихү хоюулаа хамагай урда хотын хэрэмые дабажа ороһон байна. Хорезмые дайлахадаа, тэрэ гансаараа нэгэ халаа сэрэгые захиржа, Амударья мурэниие гаталан, Хорасан ороние дайлахада дахуулаа.

1225 ондо Чингис хаан хүбүүдтээ газар нютагаа хубаахадаа, Тулуйе гал гуламта сахигша одхон хүбүүн гэжэ Онон мурэнэй эхин болон Хархорум шадарай нютагые тэрэндэ үгэбэ. Мүн туулай жэл эхэ, хүбүүд, дүүнэртээ айл иргэнээ хубаахадаа, Тулуйда табан мянган иргэниие үгэһэн байна.

1219 оной зун Чингис хаанай Хорезмын шах Мухамедэй урдаһаа дайнда мордоходонь, Тулуй эсэгэгтээ хамта сэрэгэй гол хүсые захиржа ябаба. Чингис Тулуй хоёрой ударидаһан сэрэг Зарнук, Нур, Зарешан гэхэ мэтын нилээд олон томо, бага хэрэм, хотонуудые болон XII-XIII зуун жэлэй үеын Дундада Азида гар урлалаараа, худалдаа наймаагаараа, соёлоороо суурхалан Бухара, Самарканд хотонуудые эзэлһэн байна.

хүүлшынхией Тангуд удаа дайлагдахадаа, мүн лэ Та абажа ябаба. Хаан эсэгэ наһанай эсэг болохо тэрэнэй дэргэдэ агууехэ үзэн болохо гурбадахи Үгэдэй, эсэгынгээ гал сахижа бадарааха одхон Тулуй гэгшэд байһан болоно.

Тулуйн наһа бараһан удаа тэрэнэй хаан эсэг дэргэдэ, Бурхан Хаан хүдөөлһэн юм гэгээн бари би.

Туулай жэлдэ гэхэ 1231 ондо Үгэдэй хаан Хитад дайлажа, бусаха замдаа үбдэһэн байна. Бөө мэдэлдэ үзүүлхэдэнь, "Ганса түрэлэй хүниие золг бэлэй үгэе", - гэхэдэнь, Үгэдэй болгон: "Хаанай хүбүү минии хажууда хэн байһан гэжэ асуухадань, дэргэдэ байһан Тулуй хэлэбэ: Чингис хаан эсэгэмни дээрэ аханар, доросни байһаар байтар хаан агта морин шэнгээр эрье хонин шэнгээр үзөөд, орон шэрээдэ олон уласые захиржа даалгаба. Намайе хаан хажууда байжа, мартаһануулжа, унтаһыень яба гээ бэлэй. Одоо шамайе алдабал, би мартаһые хануулжа, унтаһые хэрюул. Үнэхөөрөө, хаан ахын олон монгол улас хитад улас баясаха ахын орондо би золг бэлэй гэбэ.

Тиихэдэнь бөөнэр зальбиржа, адислаба Тулуйда уулгаба. Тигээ гурба хоноод, Тулуй бусаха харгыдаа Алаг газарта гэнтэ наһа байна. Энэ ушар хараггүй, али 1232 ондо болоно.

Хаанта монгол гурбадахи ехэ хаан эхилэн, Монголой хууриие Тулуйн гурбан зуун нага гаран 1634) залгамжалаа.

Д. БАЛЬЖИ

(Үргэлжэлэнь гараха).

Буряад ороной солото хүнүүд

ВАЛЕРИЙ ИНКИЖИНОВ - АРАДАЙМНАЙ ОМОГОРХОЛ

хүрэхэ, хатарха, уян нугархайгаар ябажа хурадаг байгааг бид. Эндэ хэд онсо илгардаг байгааг гэхэдэ, В. Инкижинов, П. Урбанович, И. Хальд (В. Мейерхольдын басаган) - гэжэ өөрынгөө дурасхаал соо Т. Каширина-Иванова бэшэнэ.

Театрай мэдээжэ шүүмжэлэгшэ, багша Б. В. Алперс Мейерхольдын студи тухай иигэжэ бэшэнэ:

"Эндэһээ уран бэлигтэй артистнууд олоор ургажэ гараагүй. Зүгөөр энэ студия өөрын онсо маягтай, хараа бодолтой режиссёрско хургуули бии болоо бэлэй. Хэд эндэһээ гарааб гээбэл: В. Н. Соловьев, А. Л. Грипич, С. Э. Радлов, Ю. М. Бонди, В. И. Инкижинов ба бусад".

Вс. Мейерхольдын студия 1917 оной намар болотор байгаа, һүүлээрнь В. Инкижинов Эрхүү хото ербэ. Өөрынгөө багшада бэшэһэн гурбан бэшэгын үлэнхэй. 1920 оной октябрийн 14-дэ В. Инкижинов өөрынгөө багшада иигэжэ бэшэнэ: "Вс. Эмильевич, би таниие Москвада гэжэ дуулаад, аргагүй баярлааб, танай бусаһанда ехэ хүжээб, Та дахин театраа хүтэлбэрижэ байнат. Өөр тухайгаа ехэ ханаам зобоно. Намайе ханана гүт, али ханаха дурантай үгы гү? Эдэ бүгэдые булгынь мэдээгүй аад, таңда бэшэг бэшэхээ зүрхэ алданаб. Артистын ажал, танай хургуули тухай зүүдэндээ ходо харагшаб".

УДАНШЬЕГҮЙ В. Инкижинов Вс. Мейерхольдын театрта, ахамад найруулагшын туһалагшаар ба театрай найруулахы зохёолой гэшүүнээр абтаба. В. Инкижинов багшатаа суг хүдэлхэдөө, ходо тэрэнэ дэмжэдэг, нэгэ хараа бодолтой, бэе бээ хүндэлдэг, эрхим хайн нүхэд болоо хэн.

20-ёод онуудай эхээр, залуу үетэн В. Мейерхольдые ехэ хүндэлдэг, актёрнуудые шэнээр хургаха ябадалдань туһалхы оролдодог хэн. 1921 оной намар В. Инкижинов, Гүрэнэй режиссёрско дээдэ хургуулида багшалаа. Тэрэ хургуули Вс. Мейерхольд нээһэн байха юм. Нэгэдэхи курсада тэрэ хургуулида хэд ерээб гэхэдэ: С. Эйзенштейн, Эрнст Гарин, Зинаида Райх, Сергей Юткевич, Василий Фёдоров болон бусад болоно. В. Инкижинов абалгын комиссиин гэшүүн байгаа.

Москва. 1922-1923 оной театральна сезон. Вс. Мейерхольдын нэрэмжэтэ театр. "Тарелкинэй үхэл" гэжэ Сухово-Кобылиной пьесээр премьерэ болохонь. Найруулагшань Вс. Мейерхольд. Найруулагшын туһалагшад: В. Инкижинов, С. Эйзенштейн. Иимэ сонсхолнууд 1922-1923 онуудай шэнэ театральна сезоно, Москва хотоор дүүрэн

няалгаатай бэлэй.

В. Инкижинов зүжэгэй гол удхыень (либреттэ) бэшэхэхээ гадна, роль хубаалганда хабаададаг бэлэй. Сугтаа хүдэлһэн нүхэдын гэхэдэ:-И. Ильинский, М. Жаров, Д. Орлов, студентнэр-С. Эйзенштейн, Э. Гарин, З. Райх, С. Юткевич, М. Суханова болон бусад. Дээрэ дурсагдагша нүхэдэй олонхинь Вс. Мейерхольдын нэрэмжэтэ театрта хүдэлһэн байдаг.

Тэрэл үедэ В. Инкижиновые "Театр-кинемаграф" гэжэ искусствын шэнэ халаа ехээр хонирхуулжа, 1923 ондо Лев Кулешовой кинолабораторида хурахаа ороно. Тэрэ үедэ Л. Кулешовой шабинарын өөрынгөө багшааа хураагүй аха зон байгаа.

Жэшэнь: химик В. Пудовкин, гимнастикын багша С. Комаров, бухгалтер А. Чистяков, спортсмен В. Фогель, боксер Б. Барнет, П. Подобед, В. Инкижинов болон бусад болоно. Энээн тухай бидэ Жорж Садуляйн "Бүгэдэ арадай киногой түүхэ" гэжэ номой 4-дэхи боти соо уншанабди.

Тэрэ сагаа В. Инкижинов иигэжэ бэшэнэ: "Бидэ бултадаа Л. Кулешовто сугларжа, тусхай хургуули хэдэг байгаабди. Лекци шагнаха, бэе махабадаа хорихо, хүн бүхэмнай ээлжээгээр элдэб хорилгонуудые хэхэ уялгатай байгаа. Харахадашн, нэгэ углууда В. Пудовкин пантомима хэжэ байха, нүгөө углууда С. Эйзенштейн ямар нэгэ орёо хорилго хэжэ, бээе заһажэ байха. Ехэл хонин гоё саг байгаа!"

Уданшьегүй Кулешовой студи хаахадань, тэрэ Украина ошоо хон, хойноһоонь үнишье болонгүй, Инкижинов ошоо.

Украины мэдээжэ театральна ажалыбуулагша Леся Курбас (һүүлдэнь хардалгада ороод, буудуулаа) тухай ном соо иигэжэ бэшээтэй байдаг: "1927 ондо "Березиль" гэжэ театрта шэнэ репертуар бэлдэхээ Вс. Мейерхольдын шаби В. Инкижинов ербэ".

В. Инкижинов тэрэ театрта хоёр зүжэг табиһан байха юм. С. Моэм Д. Колтон хоёрой "Сэди" ба А. Салливскын опереттэ "Микадо". Тэрэ зүжэгүүдын харгшадта ехэ хайнаар утгадаа.

Софья Наумовна Славина, мэдээжэ монголовед Лев Славинай хани нүхэр, И. Тугутовтай уулзахадаа, В. Инкижиновэй тэрэ үе тухай иигэжэ хөөрһэн байдаг: "Би Леся Курбасай студида хуража байхадаа, буряад киноактёр В. Инкижиновтэй танилсаһан байнаб. В. Инкижинов маанадта клоунада заахааа гадна, Украины гүрэнэй циркдэ ажалладаг байгаа. Бүхы студиимнай хурагшад В. Инкижиновтэ аргагүй дуратайнууд, багшаараа омогорходог хэн".

Манай үетэн В. Инкижиновые Всеволод

Пудовкиной табиһан "Чингис хаанай үри хадаһан" гэжэ кинодо Баирай роль эрхим бэрхээр гүйсэхдхыень ханадаг. Энээн тухай Вс. Пудовкин иигэжэ бэшэнэ: "Би урдань үзөө хараагүй газартаа ошооб. Ехэл хонин гүүхэтэй, даруу номгон зонтой уулзажа танилсаһан байнаб. Урид намда тиймэ бэлэн сценари гэжэ байгаагүй, гансал гол удхань толгой соом байгаа юм. Эндэхи нютаг, зонтой хайнаар танилсаһаар байтараа, табиһаа байһан киногоймни гол удха тон эли болоо бэлэй".

ДАЙШАЛХЫ сэрэгэй даргын рольдо А. Дединцев, хамгыень-Л. Белинская, басагыень А. Судакевич, англин кампаниин түлөөлэгшэ мистер Сидэй рольдо-В. Цонин, англин сэрэгэй солдадууды-К. Гурняк ба Б. Барнет, партизанска отрядтай даргын роль-А. Чистяков гэгшэд наадахаар томилогдобо. Киногой гол герой болохо Баирай ролие найруулагша Лев Кулешовой студида сугтаа хураһан В. Инкижиновтэ даалгаба.

Вс. Пудовкиной хараагаар, киногой гол герой болохо Баир түрүүшгээр бээ баринги, даруу номгон зантай, хамаг юмэ досоогоо бодожэ үзэдэг, оршон тойрон юун боложо байнаб гэжэ ходо шэбшэжэ ябадаг юрын лэ хүдөөгэй хүбүүн аад, һүүлдэнь энэ хүмнай огто хубилжа, ёһотойл харсага шэнги ударидагша болоно. Энэ образоороо В. Инкижинов "унтажа" байһан Азиин олон түмэн арад зон хэрижэ, өөһэдынгөө ажабайдалай шэнэ харгы замда гараба гэжэ тобойсо харуулжа шадаа.

Вс. Пудовкин артистын наадые үндэрөөр сэгнээд, 1929 ондо Москвагай киногой ажалшадтай урда тоосоходоо, иигэжэ хэлэһэн байха:

"Чингис хаанай үри хадаһан" гэжэ кино соо партизанай амияа табижа байһан тухай хэхэг бии. Тэрэнэй хажууда монгол (Инкижинов) хүбүүн һууна, тийгээд тэрэ партизанай амияа табихадань, монгол (Инкижинов) ноураараа наашаа эрьелдэнэ. Ямар хурса нюдэд гэшэб! Зүрхэниинь түшэгэнэжэ, мэнэ гарахаа байһандал обоголзоно. Хэншье иимэ шадмар бэрхээр гүйсэхэжэ шадаха байгаагүй".

1928 оной ноябрийн 10-да "Чингис хаанай үри хадаһан" гэжэ кино орон соогоо гаража, оло мянганда хайхашаагдаад, бүхы дэлхэйгээр таража эхилээ. Гол роль наадаһан В. Инкижинов богонихон саг соо айхабтар ехэ алдар сууда гараһан юм.

Энэ кино дэлхэйн олон гүрэнүүдтэ "Ази дээгүүр эшхэрһэн халхи шуурган" гэжэ нэрэтэйгээр харуулагдаһан байха.

Германиин "Берлинер тагеблат" гэжэ газетэ энэ кино тухай иижэ бэшэнэ: "Ази дээгүүр эшхэрһэн халхи шуурган" гэжэ кино хүнэй зүрхэ хүдэлгэмэ,

гүнзэгы удхатай зохёол болоо".

1929 оной эхээр энэ кино Нью-Йоркын эгээн томо кинотеатруудай нэгэн болохо "Рокси" соо (зургаан мянган зоние багтаадаг), хоёр долоон хонго то зондо харуулагдаһан байха юм.

1929 ондо В. Инкижинов гурбан кино найруулжа табиһан байна.

Нэгэниинь "Комета" гэжэ нэрэтэйгээр Казань хотодо гараһан байха. Сценаринь мэдээжэ татаар уран зохёолшо Рахманкуловой "Пучина" гэжэ пьесээр бэшэгдээ.

1929 оной ноябрь харын "Кино" гэжэ газетэ соо В. Инкижинов тухай һүүлшын мэдээсэлнүүд дурдагдана.

"Комета" гэжэ киногоо дүүргээд, В. Инкижинов амаралтадаа Париж ошоожэ, тэндэхи кинотой танилсана. Франци ошоходоо, В. Инкижинов һөөргөө бусахагүйгөө мэдэжэ ябаа. Юундэб гэхэдэ, "Чингис хаанай үри хадаһан" гэжэ киногойнгоо хэдышье хайнаар гарабашье, В. Инкижиновэй нэрэ огто мартагдаһан байха юм. В. Инкижинов тухай ямаршье мэдээсэлнүүд газетэ, журнал соо бэшэгдэхээ болишоо.

Алдар сууда гараһан С. Эйзенштейнэй 1930 оной февраль харада, Францида Сорбоннын университеттэ совет кино тухай элдхэл хэхэдэнь, элдэб асуудалнуудые хураһан юм.

Иимэ нэгэ асуудал хураһан байна: "Инкижинов тусхай мэргэжэлтэй актёр гү?" - "Тиймэ, В. Инкижинов тусхай мэргэжэлтэй актёр юм", - гэжэ С. Эйзенштейн харюусаа хэн. Энэ харюугаараа агууехэ найруулагша, түрүүшү буряад киноартист В. Инкижиновэй тусхай мэргэжэлые үндэрөөр сэгнэһэн байха юм.

Уран бэлигтэй найруулагша, киноартист В. Инкижинов Германида "Тайфун" гэжэ кино табяад, 60-аад он болотор мэдээжэ кино буулгадаг найруулагшадта, Кристиан-Жак, Фрип Ланс, Конрад Вейдт гэгшэдтэ кинодо буулгуулаһан байха.

Германида аяр арбан нэгэн кинодо наадаһан юм. Жэшэнь, "Дочь Матэ Хари", "Сталинградский врач", "Индийская гробница" гэхэ мэтэ. һүүлээрнь В. Инкижинов Францида, Голливудта хүдэлһэн намтартай. Хэдышье сагай ошон ошоо хаа, уран бэлигтэй, буряад арадай урдаа хараха, түрүүшын киноартист, кино найруулан табигша В. Инкижиновэй нэрые, хэтын хэтэдэ буряад зон зүрхэн соогоо ханажа ябаха.

Манай республикада, мүнөө үедэ В. Инкижиновэй нэрэмжэтэ жаса байгуулагданхай. Мүнөө жэл алдарт буряад хүбүүн, Буряадай түрүүшын киноартист, кино буулгагша, драматург В. Инкижиновэй 100 жэл гүйсэбэ.

В. РУБЦОВА,
Буряад Республикын үндэһе яһатанай библиотекын библиограф.

Буряад Республикын яһатанай номой санда, арадай түрүүшын киноактёр, режиссёр, драматург-Валерий Инкижиновэй ажал тухай литература бии. Инкижинов тухай өөһэдынгөө табиһануудые Всеволод Пудовкин, Сергей Эйзенштейн, Григорий Т. Каширина-Иванова, Г. Кравченко, Н. Каширина гэгшэд бэшэһэн байдаг.

1993 оной 5-дахи дугаарай "Кино" журнал "В. Инкижиновэй өөрын багшадань багахан статья гараһан байна. Тэрэ статья соогоо В. Инкижинов өөрынгөө багша Всеволод Мейерхольдтой режиссёр тойралагшаар 1917 ондо хүдэлһэн тухайгаа, хайшан "Навь и Чары" гэжэ фильм дээрэ багшагаа сугтаа тухайгаа бэшэнэ.

Доро үгтэһэн материал Буряад Республикын үндэһе яһатанай номой санһаа абтаба. В. Инкижинов "Чингис хаанай үри хадаһан" гэжэ кинодо наадаад, алдаршаһан бидэ булта мэдэнэбди. Энэ кинодо буулгуулахадаа, В. Инкижинов өөрынгөө нэрэ бүхы тухайда суурхуулаа.

Энэ хүмнай Эрхүүгэй театрын Боохон нютагта, хонин гэр бүлэдэ түрэхэн юм. Хонин хибүүн ябахадань, гэр Санкт-Петербург зөөжэ байһан. Тийгээд 1916 ондо Всеволод Мейерхольдын театральна студида хурахаа бэлэй. Тэрэ үедэ оройдоол гаража ябаһан хүбүүхэн байһан.

Инкижинов маанадые хониннай, маангана Всеволод Мейерхольдые, уян нугархайнь, нэгэ дээдын хүсэһөө хонин шэнги, шэдитэ гэгшэнуудын маанадые табиһан бэлэй. В. Инкижиновэй өөрын пластика, хониндал, эзэлүүдгүй эреэн хонинэй, миисгэйн уян нугархай бэе хануулаадхидэг гэжэ Г. Смирнова-Иванова өөрынгөө дурасхаал бэшэнэ.

Тэрэ үедэ В. Инкижиновэй театральна студида болоходо, Вс. Мейерхольд ерээдүйн артистнуудые шэнэ аргаар табиһан гэжэ шийдэбэ. Энэмнай гэгшэбгэхэдэ, биомеханика, физиология гэгшэмнай артистнууд сэдхэхэй ба ухаанай табиһан тэнсүүдэ.

Хурган доро бидэ элдэб хорилгонуудые хэхэ,

"ШЭНЭ НОМДО" ОРОЖО ХЭШЭЭГЫТ

Улаан-Үдэ хотын Коммунистическэ болон Илалтын гудамжануудай уулзуур дээрэ оршодог Буряадай номой хэблэлэй хоёр дабхар байшанда "Шэнэ ном" гэхэн гаршаг хабарай һүүл багта үлгэгдөө һэн.

Һүүлэй үедэ ном тарааха үүргэтэй байһан Номой наймаанай эмхи зургаанай, мүн Буркоопсоюзай ном худалдаанай таһагай үгы болгогдожо, хото, хүдөөгөөр номой магазинуудай хаагдажа байһан ушарһаа Буряадай номой хэблэл гаргаһан номуудаа хэхэшье, барихашье газараа оложо ядажа тухашараад, өөрын магазин нээхэ баатай болоо. Шара, хүхэ шэрээр бэшээтэй хэрэ гаршагыемнай обёорһон хотын уншагшад, хүдөөһөө ерэхэн зарим айлшад магазиндамнай ябадаг болонхой. Олонхи зон үшөө орожо үзөөгүй байна гэшээ ааб даа.

Номой тагууд болон столнууд дээгүүр табятай нюдэ эрээлжэмэ янза бүриин гоё хабтаһагай олон шэнэ номууд орогшодой һонирхол татажа, алиниенъ абалтайб гэхэн асуудалаар толгойнъ үбдэхөөнэ ха, удаахан шэртэнэ, заримыень иража үзэнэ... Уншагша бүхэнэй һонирхолдо харюусамаар элдэб зүйлэй номууд эндэ, нээрээшье бии. Уолт Дислейн "Тайжа ба үгытэй хүн", Карен Брайент-Моулой "Һургуулида бэлдэнэбди. Үнгэ тухай", Нинзя Мугантын "Мэлхэйхэн" (шэрдэжэ зураха ном), "Англи хэлэн-хүүгэдтэ" гэхэ мэтэ номуудтэ зориулагдаһан үнгэтэ номуудһаа эхилээд, хариин болон ородой классигуудай мэдээжэ зохёолнууд хүрэтэр номууд байха. Зарим зон В.В.Похлебкиной "Сай болон архи Россин түүхэдэ" гэхэ зэргын һуудалда хэрэгтэй номуудаар, нүгөөдүүл Буддын шажан тухай литератураар һонирхоно.

Бүгэдэ Буряадуудай үндэһэн соёлоо хүгжөөхэ эблэлэй мүнөө жэл Гэсэрэй 1000 жэлэй ойн баярта зориулжа гаргаһан "Абай Гэсэр Богдо хаан" (зурагуудын Түмэн Манжеевэй) гэжэ С.П.Балдаевай суглуулжа бүридхэн үльгэр

С.Ш.Чагдуровой оршуулгаар худалдаанда гаргагдаа.

Энэ агуухэ ойдо зориулжа, Буряадай номой хэблэл Михаил Степановой хүүгэдтэ найруулан хөөрэхэн "Гэсэрэй хэһээлтэ хэлмэ" гэжэ ном ород хэлэн дээрэ гаргаһан юм. Номой хэблэлэй урда жэлнүүдтэ, мүн һаянай гаргаад, магазинда үшөө байһан зарим номуудые дурдабал иимэ: ород хэлэндээрэ - А.Калининай "Цыган", Ш.Бронтейн "Джен Эйр".

"Буряадай байгаалыар зоологическа аяншалга", "Буряад кухни", "Гэрэй залуу эзэн эхэнэр", "Гэртээ эмшэлэлгэ", "Нааданууд. Энциклопедическэ суглуулбари", буряад хэлэн дээрэ "Буряадай түүхэ бэшэгүүд", Үрээл, соло, магтаал, "Тороевой онтохонууд"... Агуухэ Илалтын 50 жэлэй ойдо зориулжа, Советскэ Союзай Геройнууд болон Агдар солын орденной дүүрэн кавалернүүд тухай дээдэ зургаануудай туһаламжаар Д.М. Цыреновэй "Буряадай геройнууд" гэжэ ном, Захааминай Санга нютагта ажаһуудаг үнинэй багша, уран зохёолшо Бадма Шойдоковой "Дайсанай ара талада" гэжэ роман гаргагдаа.

Энэ роман дотор Витебск хото шадар дайсанда бүһэлүүлгдэхэдэ, батальонной комиссар, геолог ябаһан Содном Баторов, колхозой түрүүлэгшэ байһанаа Буркавдивизиондо сэрэгтэй һургуули гараһан Дугар Цыбиковэй хайшан гэжэ партизанай отряд эмхидхээд, дайсанай ара талада дйлагдаһан, шархатаһан тухай хөөрэгдэнэ. Уран зохёолшо өөрөө дайнда хабаадалсаһан хүн хадаа байлдаанай үйлэ ушарнууд тухай, сэрэгшэдэй бэеын тамир, сэдхэлэй байдал тухай үнэншэмэ тодоор бэшэнэ.

"Майн богонихон һүнинүүдтэ лүжэгэнөөд, байлдаан замхаа һэн..." гэхэн нэрэтэйгээр дайнай үеын мэдээжэ дуунуудай суглуулбари ород хэлэн дээрэ хэблэгдэнэ юм. Багашууд зориулагдаһан арадай ёһо заншал, байдал, байгаали тухай Бадма-Базар Намсарайн "Сагаалган" гэжэ үгүүлэлнүүд

болон шүлэгүүдэй ном, Элбэг Манзаровой "Буян жаргал" гэжэ шүлэгүүдэй, баснинуудай суглуулбари гараба.

Буряадаар уншадаг хүнүүд "Шэнэ ном" магазинда оробол, "Аялгаарнь дахуулая" гэхэн ном заабол гартаа абана. Юуб гэхэдэ, номой ехэнхи хубиие манай һүүлэй үедэ мартажа захалһан ёохорой дуунууд эзэлнэ ха юм. Залуудаа ёохор бэрхээр хатардаг байһан, юрэ арадай аман зохёолдо дуратай Митрофан Гергеновэй Ангар шадарай буряадуудһаа бэшэжэ абанан ёохорой, хүндын, хуримай дуунууд, үрээлнүүд болон оньһон үгэнүүд, мүн өөрын бэшэһэн хэдэн шүлэг энэ номдо оруулагданхай.

Номой алишье хуудашье ирахада, арадай уран үгын шэмэ шүүһээр анхилаадхина:

Энгэрээ нэгдэн тобшолоё, эльгээ нэгдэн зугаалаа...

Тиймэһээ булта арадайнгаа дуунуудые "аялгаарнь дуулаял" даа. Номой хэблэл мүнөө, бүхы юумэнэй үнэтэй, мүнгэнэй олдохонь хүшэр болоһон сагта, мүнгэ һомолһон зургаануудай, спонсорнуудай туһаламжаар гэхэ юм гү, али захилаар лэ олзо багатай, хэхэг үсөөтэй номуудые гаргаха зэргэтэй болоно. Тийгэжэ "Их наадам" гэжэ монгол туургата арадуудай хүүгэдэй уласхоорондын эблэлэй Буряадай таһагай мүнгөөр Татьяна Григорьевагай "Эй, хэрбээ...", хальмаг поэт Николай Санжиевай "Бэлэг" гэхэн шүлэгүүдэй номуудые уран зурагуудтайгаар гаргаа. Н. Дамдиновой "Борбилоо" гэжэ баһал хүүгэдтэ зориулагдаһан ном хэблэгдэжэ байнхай.

Гадна Ц.Номтоевой "Шагай наадан", Б.Ябжановой "Зол шор хоёрни", Д. Доржиевагай "Эжидээ бэлэг" гэжэ номуудай гар бэшэгүүд хэблэлдэ бэлдээтэй байдаг.

Ном худалдаха, ном хэблэхэ хэрэгүүд хоорондоо нягта холбоотой. Шэнэ номуудаа абажа байбалтнай, ондоо номууд бэлдэгдэжэ байха гэхэн удхатай.

А.ТАПХАЕВ,
Буряадай номой хэблэлэй ахамад редактор.

ТЭСЭБЭРИНЬ ХИЗААРГҮЙ БЭШЭ

53 наһатай Ханс Шурп 50-тай Лора һамгаяа алаһанайнгаа түлөө Франкфурт-на-Майне хотодо сүүдүүлэгдэбэ. Тийхэдэ судьянарые одоо гайхуулба даа. Тэрэнэй һамганинь 28 жэлэй турша соо үдэр бүри шахуу үбгээ сохидог, хиэрэхэдэ, бусалһан уһа

урдаһаань хаядаг, үнгэржэ ерэхэдэ, халуун элюурээр шатаадаг, талха хабтайгадаг модоороо, шанагаараа тархи руунь гамгүйгөөр буулгадаг шолмо байгаа гээд сүүд дээрэ элирбэ.

"Теэд иимэ удаан тэсэжэ байһан аад, юундэ гэнтэ алабат?" - гээд асуухадань: -

"Тэрэмни гэнтэ шал һогтуугаар ерээ. Харин би архиин үнэртэ айхабтар дурагуй хүм", гээд харюусажа, судьянуудые гайхуулба. Тийгэжэ Ханс Шурпые һамгаяа алаһанайнгаа түлөө нэгэ жэл долоо һара соо условноор түрмэдэ һуулгаха гэхэн хэһээлтэ сүүд токтообо.

Спорт

Спорт

АРЬАН БЭЭЛЭЙН ЭЗЭД.

Ц. ЦЫРЕНЖАПОВА

АМЖАЛТА ХҮСЭНЭБДИ

Хальмаг Республикын нийслэл-Элисте хотодо Россин түрүү һуури эзэлхын түлөө наадан үнгэргэгдэхэ болобо. Россин нааданда эрхимлэжэ гараһан шатаршад "Мерседес" гү, али "Вольво" машинагуудаар шагнагдаха, бусад түрүү һуури эзэлэгшэд мүнгэн шагнаар урмашуулагдаха юм.

Үнгэрэгшэ жэлэй мүрисөөндэ түрүү һуури эзэлһон мэдээжэ шатаршад эндэ хабаадаха болоно. Тэдэнэй дунда гроссмейстерүүд П. Свидлер, М. Улыбин, С. Рублевский, В. Бурмакин, В. Емельян, А. Выжманавин, С. Тивьяков, А. Дреев, В. Епишин болон бусадые нэрлэлтэй. Эдэнэрэй дундаһаа шалгаржа гараһан шатаршад зоно хоорондын түрүү һуури эзэлхэ нааданда хабаадаха эрхэдэ хүртэхэ байна.

Һонирхолтой энэ нааданда манай республикын түлөөлэгшэд хабаадаха болоно. Эдэнэй дунда Буряад Республикын түрүүшын гроссмейстер Александр Фоминых, Сохто Намжилов, уласхоорондын мастер Тимур Иванов гэгшэдые нэрлэнэбди.

Александр Фоминых Новосибирск, Улаан-Үдэ хэдэлһон гэгшэ, 1980 оной 8-дахи һургуулида тренер хуура ябахад, УМД хоорондын норматив үнэһон дүүргэһон Россин Федерацины түрүү эзэлхын түлөө наадануудын республикын нэрэ соёлоо хамгаалдаг юм. Сохто Намжилов ноо үедэ Хальмаг Республи суглуулгачимал командына наадануудтай мүн бүхы мүрисөөнүүдтэ бэлдэжэ элэлэ мүнөөдөө харгыдаа, мүн гаргашалха мүнгэгүй, туй байдалда оронхой. Тийхэдэ туһалха хүнүүдые болон коммерсантуудыа хандана.

Сибирь болон Алмас-Дунголын нэрэ соёлоо уламжатарай норматив һаа Кузбассай шатаршад Филиппов, Сергей Исаев, Владимир Невоструев, Новосибирск Александр Ерыкаев гэгшэд юм.

Россин наадан октябри эхилахэ.

Ажалай ветеран, Ленинэй, Октябриин Революциин орденуудтай суута хаалишан

УЛЗЫГУЕВА
Цырен-Дулма Гомбоевнагай

наһа бараһан ушараар үхи хүүгэдтэнь, аха дүүнэртэнь, тугалшотогоор гүнзэги шаналал гашуудалаа мээлүүлнэ. Мухар аймагай Алташын-Адаг тосхойдо 1995 оной октябриин 11-дэ ушарсаһаа хүдөөлүүлэгдэхэ.

Эмхидхэн байгуулагшад - Буряад Республикын Президент, Арадай Хурал болон Правительство

Редактор Ц. Б. ЦЫРЕНДОРЖИЕВ.

РЕДАКЦИОННО КОЛЛЕГИ: ДАШЕЕВА Г. Х., ДОНДОГОЙ Ц. Ц., ЖИЖИГОВ Б.М.Ж. (харюусалгата секретарь), НИМАЕВ П. Н. (редактор орлогшо), ОЧИРОВ С. Д., ПИНТАЕВ В. И. (хэблэлэй директор), РИНЧИНОВ С.Д. (редакторай орлогшо), САМБЯЛОВА Т.В.

Редакциин телефонууд: редакторай - 2-50-96, приёмнын - 2-54-54, редакторай орлогшонорой - 2-68-08, 2-62-62, харюусалгата секретариин - 2-50-52, секретариатай - 2-60-91, нийтэйн-политическэ - 2-55-97 (даагшань), 2-61-35, 2-56-23, социально-экономическа - 2-64-36 (даагшань), 2-63-86, 2-61-35, 2-67-81, соёлой, эрдэмэй болон һургуулинуудай - 2-57-63, олонингын хүдэлмэрийн ба мэдээсэлэй - 2-54-93, (даагшань), 2-34-05, 2-69-58; оршуулгын - 2-67-81; корректорнүүдэй - 2-33-61, компьютерна тугал - 2-66-76.

"Бурятия" хэблэлэй телефонууд: директор - 2-49-94, бухгалтери - 2-23-67, вахта - 2-67-95, 2-67-05.

Манай адрес: 670000, Улаан-Үдэ, Каландарипвилиин үйлэ, 23, "Буряад үнэн" газетгын редакция.

Газетэ хэблэлэй 2 хуудалан хэмжээтэй. Индекс 50901. Хэхэг 4327. Хэблэлдэ тушаагдаһан саг 20.00.

Буряад Республикын республиканы типографица газетэ хэблэгдэ. Директорийн телефон: 2-40-43. Б-0079-дэхи номертойгоор бүридхэһон абтанхай. Заказ №191.